

TAKÁCS LÁSZLÓ

AD ITALOS DEDUXISSE MODOS (HORATIUS, CARM. 3, 30, 13–14)*

Lassan fél évszázada annak, hogy az *Antik Tanulmányok* lapjain vita bontakozott ki Borzsák István és Maróti Egon között a Horatius ódáinak 3. könyvét záró költemény 14. sorában szereplő *deduxisse* kifejezés helyes interpretációja körül.¹ Borzsák értelmezésével szemben Maróti nem a *triumphusra* utaló szóként magyarázta az említett kifejezést, hanem amellet (a már korábban felmerült) nézet mellett kardoskodott, hogy az a költeményben az *in coloniam deducere* elterjedt kifejezésre utal.² Nyilvánvalóan az az álláspont jelenti a nyugvópontot, amelyet a kérdéses hellyel kapcsolatban Borzsák István fogalmazott meg évekkal később megjelent ódakommentárjában:

*Aeolium carmen ad Italos deduxisse modos a hely értelmezése a deducere többféle jelentésén múlik. Legtöbben a fonásból vett képnek magyarázzák (...) Ed. Norden nyomán mások (...) a coloniam deducere kifejezés alkalmazására gondoltak; az Ant. Tan.-ban (vö. 1, 2 jegyzet – megj. tölem) felsorakoztatott helyek tanúsága szerint legalább annyi joggal gondolhatunk a költő triumphatori öntudatának megnyilvánulására: a Görögországban meghódított hadizsákmányt ő vonultatta fel diadalmenetben Róma népe előtt, az aiol líra dallamait ő honosította meg itáliai földön.*³

Az itt felsorolt három lehetséges magyarázatot fogadják el tudomásom szerint Horatius újabb magyarázó is.⁴ E. Doblhofer ki is jelenti: „*Der vorläufige Forschungsstand: Die Diskussion von deduxisse sollte nach Pöschl [...] als abgeschlossen gelten.*”⁵ Anélkül, hogy cáfolni igyekeznék az eddigi értelmezéseket, más szempontból szeretném megvilágítani a *deducere* esetleg felvethető versbeli értelmét.

Már Maróti is a következőképpen fogalmazta meg elvárásait a szó magyarázatával szemben:

A deducere igének olyan jelentését kell megkeresnünk tehát, amely a latin nyelv szóhasználatával összeegyeztethető értelmet ad a vizsgált szövegrészeknek, nem

* Jelen tanulmány eredeti formájában az 1997-ben Szegeden tartott Magyar Ókortudományi Konferencián hangzott el előadásaként. Az, hogy tanulmányformában e kötetben jelenik meg, nem szorul különösebb magyarázatra; emlékezés, tisztelgés és köszönet egyszerre.

¹ A vitát Borzsák Istvánnak az a cikke váltotta ki, melyben azokat az egyiptomi papiruszleleteket ismertette, amelyek új megvilágításba helyezték az ódában szereplő piramismotívumot. Ezen leletek kapcsán vetette fel a *deducere* igének a *triumphus* terminus technicusaként való értelmezési lehetőségét: *Exegi monumentum aere perennius...* AntTan 1964 (11) 49–56 (=AAntHung 1964 [12] 138–147; újabban: *Borzák István: Dragma 1. Válogatott tanulmányok.* Budapest 1994 121–128.)

² A vitacikkek: *Maróti Egon: Princeps Aeolium carmen ad Italos deduxisse modos.* AntTan 1965 (12) 27–37. Majd két évvel később a polemizáló felek vitát lezáró cikkei, melyekben mindketten fenntartották korábbi álláspontjukat: *Borzák István: Néhány megjegyzés a horatiusi deduxisse értelmezéséhez.* AntTan 1967 (14) 117–119; *Maróti Egon: „Verbum in coloniam deductum”.* AntTan 1967 (14) 119–121.

³ Horatius, *Ódák és epódoszok.* A szöveget gondozta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Borzák István.* Budapest 1975. 413–414.

⁴ Vö. *Ernst Doblhofer: Horaz in der Forschung nach 1957.* Darmstadt 1992. 111–115. Az azóta megjelent szakirodalomban nem találtam a kérdéshez kapcsolódó újabb megjegyzést.

⁵ *Doblhofer: i. m.* 115. A hivatkozott tanulmányban Victor Pöschl a *deduxisse* legkorábbi, a szóképet a fonással kapcsolatba hozó értelmezését elevenítette fel. *Viktor Pöschl: Die Horazode Exegi monumentum* (C III, 30). GIF 1967 (20) 261–272.

*mond ellent sem a korabeli történeti szituáció valószínűségének, sem irodalmi tényeknek, amellet jobban (sc. a triumphus-értelmezéssel ellentétben – a szerző megj.) beleilleszkedik a szövegösszefüggésbe is.*⁶

A kérdéses költemény azon mondata, melyben a *deducere* kifejezés szerepel, a következőképpen hangzik:

...dicar, qua violens obstrepit Aufidus

*et qua pauper aquae Daunus agrestium
regnavit populorum, ex humili potens*

*princeps Aeolium carmen ad Italos
deduxisse modos.
10–14*⁷

A kommentárok a két párhuzamosan szerkesztett helyhatározói mellékmondathoz csupán annyi megjegyzést fűznek, hogy azok a költő szülőhelyére, Apuliára utalnak.⁸ Feltűnő azonban, hogy míg az Aufidus folyócska természeténél fogva kapcsolódik a vízhez mint lényegét meghatározó természeti elemhez, addig Horatius a vízhez kapcsolja Daunust is, amennyiben vízben szegénynek (*pauper aquae*) nevezi. S a víz nemcsak e két sorban jelenik meg a versben, hanem már korábban is említi a költő a pusztító esőt (*imber edax*) és az esős-viharos Aquilót.

A vitában sokszor citált Thesaurus-szócikk is megemlékezik a *deducere* igének a vízzel kapcsolatos jelentéséről.⁹ Eszerint a szó a vízelvezetésnek is sajátos szakkifejezése volt: *aquam aliorum ducere, derivare*. A felsorolt helyek tanúsága szerint ilyen jelentésű előfordulásaiban a *deducere*-nek lehetséges bővítménye a *puszta* vagy *ad*, illetve *in* praepositívós irányjelző accusativus: pl. *ammem dulcis ad Aetnaeos deducat semita portus* (Statius, *Silvae* 1, 3, 69) etc. Horatius költeményében is *ad* praepositívós bővítmény szerepel a tárgyalt ige mellett: *ad Italos modos*.¹⁰ A grammatika tehát nem mond ellent a *deducere* ilyesféle értelmezésének.

Mindenképpen meg kell jegyeznünk azonban azt is, hogy az általam javasolt jelentésben máshol nem fordul elő Horatiusnál ez a kifejezés,¹¹ a költemény áradását azonban kifejező képpel hasonlíttja Horatius a hegyről völgybe szakadó, esők duzzasztotta folyóhoz:

*monte decurrens velut amnis, imbres
quem super notas aluere ripas
fervit immensusque ruit profundo
Pindarus ore.
Carm. 4, 2, 5–8*

Vagy szintén Pindarossal kapcsolatban:

*Pindarici fontis qui non expalluit haustus?
Epist. 1, 3, 10*¹²

⁶ Maróti 1965: i. m. 30.

⁷ A Horatius-szövegeket a következő kiadás alapján idézem: Q. Horati Flacci *Opera*. Edidit Stephanus Borzsák. Leipzig 1984. (Egyes kiadások az *ex humili potens* kifejezést Daunushoz kapcsolják.) Az interpunkciót Bentley változtatta meg.

⁸ E két alárendelt mellékmondat értelmezése is vitatott: Pseudo-Acro kommentárja nyomán a mondatokat a *deduxisse*-hez kapcsolták mint az *ad Italos modos*-hoz kapcsolódó értelmezőt, ezt a magyarázatot azonban vitatta Eduard Fraenkel, s a mellékmondatokat a *dicar*-ral kapcsolta össze a költőre büszkén tekintő szülőföld topozzával magyarázva a kérdéses sorokat. Vö. E. Dolbhofer: i. m. 112.

⁹ ThLL s. v. *deduco* II. A. 2. d.

¹⁰ A *triumphus*-értelmezéssel szemben, amely esetében lehet a *deducere* bővítménye *ad* accusativusszal, a *colonium deducere* esetében a praepositio mindig *in* + accusativus.

¹¹ Vö. Dominicus Bo: *Lexicon Horatianum I-II*. Hildesheim 1965–66.

és kicsit más értelemben, de hasonlóképp metaforikusan fogalmaz, amikor azt írja:

*at mihi cura
non mediocris inest, fontis ut adire remotos
atque haurire queam vitae praecepta beatae.*
Serm. 2, 4, 93–95

A Múzsák forrásának mint egyben a költészet forrásának emlegetése, nemcsak görög mintákra vezethető vissza, hanem az archaikus, de a kortárs, aranykori sőt későbbi római költészetben is visszavisszatérő motívum. Vergilius első eclogájában így szól Tityrushoz Meliboeus:

*fortunate senex, hic inter flumina nota
et fontis sacros frigus captabis opacum.*
(1, 51–52)

A horatiusi metaforához és elképzeléshez hasonló az a megfogalmazás, amelyet a *Georgica* műfajával kapcsolatban használ:

*salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
magna virum: tibi res antiquae laudis et artem
ingredior sanctos ausus recludere fontis,
Ascraeumque cano Romana per oppida carmen.*
2, 173–176

De Ovidiusnál is felbukkan e képekre utaló megfogalmazás, ráadásul épp a költői mű halhatatlanságán való elmélkedés közben:

*adice Maeoniden, a quo ceu fonte perenni
vatum Pieriis ora rigantur aquis.*
Amores 3, 9, 25–26

Ezek szerint nem tűnik talán abszurdumnak, ha úgy vélem, hogy a *carmen deducere* kifejezés mögött a *carminis aquam deducere* formulával megfogalmazható metafora sejlik föl.

Érdeemes külön figyelmet szentelni az *ad Italos modos* kifejezés értelmezésének is. Horatius költészetében sokféle összefüggésben szerepel a *modus* szó,¹³ amelynek hasonló szöveggörnyezetből vett példa alapján (...*fidibusne Latinis | Thebanos aptare modos studet auspice Musa; epist. 1, 3, 12–13*) könnyen érthetőnek tűnik a jelentése; ám az *epistulában* Horatius thébai versmértékeket említ, márpedig az ódák első három könyvében nem görög témát dolgozott fel itáliai versformában, hanem éppen ellenkezőleg, amennyiben a költői levél szóhasználatából indulunk ki: „*princeps Italum carmen ad Aeolios | deduxisse modos.*”

A *modus* azonban – szerencsénkre? szerencsétlenségünkre? – igen sok jelentésű szó, számtalan egymástól távol eső szöveggörnyezetben fordul elő különféle jelentésekben. A Thesaurus-szócikkben az első cikkelyben szerepelnek azok a helyek, amelyekben *de agris, terris* kifejezésekben szerepel. Az ott felsorakoztatott példák közt szerepel Horatius egy helye is, a szatírák második könyve hatodik darabjának jól ismert kezdő sora: *Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus.*¹⁴ Ezek alapján

¹² Pindaros esetében e metafora használata természetesen azzal is magyarázható, hogy maga is így jellemezte többször is költészetét: vö. *S. J. Harrison: Horace, Pindar, Iullus Antonius and Augustus. Odes 4. 2.* In: *Homage to Horace.* Edited by *S. J. Harrison.* Oxford 1995. 108–127. Kül. 110.

¹³ Vö. *Bo: i. m. s. v. modus.* Bo szerint ‘*mensura sonorum et vocum*’ értelemben tizenháromszor szerepel (minden esetben *pluralisban*) a *modus* szó, s ezek közé az előfordulások közé sorolja a tárgyalt ódabeli előfordulását is.

¹⁴ Hasonló értelemben szerepel Lucretiusnál is: 2, 1172.

nyugodtan állíthatjuk, hogy az *ad Italos modos* megfogalmazás akár az *ad Italos agros* képet elliptikusan helyettesítő összetételként is értelmezhető.¹⁵

Hogyan kapcsolható a továbbiakban ez a kép a korabeli történelem valóságához?

Az Kr.u. első század végén élt Iulius Frontinus alapos munkában számolt be a római vízvezetésekről. *De aquis urbis Romae*¹⁶ című két könyvből álló művében ír azokról az *aquaeductus*-okról is, amelyek Augustus idején épültek, vagy amelyeket az ő uralkodásának ideje alatt újítottak fel. Ahogy Frontinus tudósít bennünket: a vízvezetékek építésében Agrippa vállalt oroszlánrészt. A 30-as évek végén készült el az *Aqua Iulia* (vö. Front. *De aquis* 1, 9), közben azonban Agrippa felügyelete alatt a régebbi vezetékeket is felújították: *...Agrippa ductus Appiae, Anionis, Marciae paene dilapsos restituit et singulari cura compluribus salientibus instruxit urbem* (i. m. 1, 9). De a munkálatok nem maradtak abba, mert *idem* (sc. Agrippa) *cum iam tertio consul fuisset, C. Sentio Q. Lucretio consulibus, post annum tertium decimum quam Iuliam deduxerat* (kiemelés tőlem), *Virginem quoque in agro Lucullano collectam Romam perduxit* (i. m. 1, 10). E vízvezeték Kr.e. 19-ben készült el. Agrippának a vízvezetékek körüli serénykedésére magyarázatot adhat, hogy felújításuk, megépítésük Augustus számára is különösen fontos volt, meg is emlékezett róluk: *rivos aquarum compluribus locis vetustate labentes refeci* (*Mon. Anc.* IV, 10).

A 20-as években tehát olyan vízvezeték-építkezések és -javítások folytak, melyeknek nagyságáról megbízható képet alkothatunk akkor is, ha csupán maradványaikat vesszük szemügyre, s nem járunk talán az igazságtól sem túlságosan messze, ha ezeket az építkezéseket az Augustus-kori Róma legnagyobb vállalkozásainak nevezzük. Napjainkban maradványaikban is az egyiptomi piramisokhoz méltó *monumentumai* ezek a római építészetnek. Építésük pedig valóban *princepsi* feladat volt.¹⁷

De honnan ered annak a költészetnek a vize, melyet Horatius Daunus szomjúhozó népének földjére vezetett?

Az óda zárószakaszában a költészet műzsáját, Melpomenét szólítja fel Horatius, hogy érdemeiért a Múzsza-vezető Apollón koszorúját helyezze fejére:

sume superbiam

*quaesitam meritis et mihi Delphica
lauro cinge volens, Melpomene, comam.*

14–16

Köztudott, hogy a Múzsák hegyén fakad a költészet szent forrása, s e forrás barátjának nevezte Horatius is magát:

*vestris amicum fontibus et choris
non me Philippis versa acies retro,
devota non extinxit arbor,
nec Sicula Palinurus unda.*

Carm. 3, 4, 25–28

¹⁵ A *modus* ilyenfajta értelmezése csupán újabb érv álláspontom igazolása mellett, amennyiben azonban nem lehetne e szónak ilyen értelmet tulajdonítani, a kép értelme még továbbra is érvényben maradhatna.

¹⁶ A Frontinus-szöveget Charles E. Bennett kiadása alapján idézem: Frontinus, *Stratagemats, Aquaducts*. Loeb Class. Libr. 1925¹. A római vízvezetésekről lásd még: Samuel Ball Platner: *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Completed and revised by Thomas Ashby. London 1929. 20–29. Az *Aqua Iulia*-ról a 23–24. és az *Aqua Virgo*-ról a 28–29. oldalakon.

¹⁷ Frontinus írja le azt is, hogy milyen külön engedély kellett ahhoz, ha valaki vízvezetékét szeretett volna építeni: *Circa ius ducendae aquae in privatis observanda sunt, ne quis sine litteris Caesaris, id est ne quis aquam publicam non impetratam, et ne quis amplius quam impetravit ducat* (2, 103). Illetve: *Qui aquam in usus privatos deducere* (kiemelés tőlem) *volet, impetrare eam debebit et a principe epistulam ad curatorem adferre* (2, 105).

S míg minden forrásnak megvolt a maga istensége,¹⁸ a Hippokréné különösen tisztelt kútfő volt.¹⁹ A költészetnek ez a forrása adta azt a vizet, melyet Horatius Italiába hozott, s ebből a szempontból érthetőbb is az, hogy önmagát *princeps*nek nevezi ebben a munkában, mert Catullushoz képest, akinek két, sapphói strófákban írt költeményére utalva szokták a kommentárok fenntartásokkal kezelni a versben található *princeps* kifejezést, Horatius mérhetetlenül nagyobb feladatot végzett el, melyre az ódák első három könyve a bizonyíték: Catullus az aiol költészet forrásából csak „egy maroknyi” vizet merített, vizét Horatius vezette Itália földjére.

S ehhez még egy bizonyíték. Az ódák első három könyvnyi gyűjteményének első és utolsó darabját nem véletlenül kötik össze Horatius kutatói. Összekapcsolja e két ódát a kiemelt hely, a versforma etc. De összekötői a *deducere* ige általam javasolt értelme is.²⁰

Horatius a nyitóódában, míg a különféle foglalkozásokat üzőket sorolja fel, talán önmagát is bemutatja:

*est, qui nec veteris pocula Massici
nec partem solido demere de die*

*spem nū, nunc viridi membra sub arbuto
stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae;*
Carm. 1, 1, 19–22

A forrás, amely mellett a költő pihen, az a kútfő, amelyből már annyian merítettek előtte is a római költészetben. E forrás vizéből fakad az a háromkönyvnyi gyűjtemény, amellyel a költészetre szomjazó Rómát kívánta Horatius megörvendeztetni.

Dolgozatomban szerettem volna egy sokat vitatott kifejezést új szempontból megvilágítani és értelmezni. Azt hiszem, a *deduxisse* ilyen jelentésű magyarázata megfelel mindazoknak a kritériumoknak, amelyeket már idézett soraiban Maróti Egon támasztott az értelmezésekkel szemben. A Múzsák forrása vizének elvezetéséből vett kép kellőképpen költői, jól illeszkedik Horatius metaforáinak motívumrendszerébe, nem mond ellent történelmi tényeknek, ugyanakkor még szorosabb egységbe kapcsolja az ódák első három könyvét, kifejezi azt a költeményeiben sokszor megfogalmazott csodálatot és hódolatot, amellyel Horatius görög példaképei iránt viseltetett:

*vos exemplaria Graeca
nocturna versate manu, versate diurna.*
Ars Poet. 268–269

TAKÁCS LÁSZLÓ

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Klasszika-Filológia és Mediévisztika Intézet

E-mail: takacs.laszlo@btk.ppke.hu

¹⁸ A rengeteg lehetséges példa közül hadd álljon itt egy – Frontinus már citált művének elejéről való – idézet: *Fontium memoria cum sanctitate adhuc exstat et colitur; salubritatem aegris corporibus afferre creduntur, sicut Camenarum et Apollinis et Iuturnae* (1, 1).

¹⁹ A forrásokat különös tisztelettel szerette Horatius is, elég csupán Bandusia forrásához írt versére utalni: *Carm. 3, 13, de megadta Róma is a tiszteletet azoknak a helyeknek, ahonnan víz fakadt: Virgo appellata est, quod quaerentibus aquam militibus <puella> virguncula venas quasdam monstravit, quas secuti qui foderant, ingentem aquae modum invenerunt. Aedicula fonti apposita hanc originem pictura ostendit* (Front. i. m. 1, 10).

²⁰ A tárgyalt költeményt párhuzamba szokták állítani a sok kifejezésbeli és képi hasonlóság alapján az 1. könyv utolsó előtti ódájával is. E rokon vonások hangsúlyozói a *deducere* kifejezésnek a triumphusszal kapcsolatos magyarázata felé hajlanak. Legújabbban: *David H. Porter: Horace's Poetic Journey. A reading of Odes 1–3. New Jersey 1987. 209–211.*